

**ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ**

**VIOLATION OF HUMAN RIGHTS
IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE**

Цебенко С.Б., к.ю.н.,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Бортник О.О., студентка I курсу магістратури
Інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Стаття присвячена правам людини в російсько-українському протистоянні. Досліджено, що в реалізації норм міжнародного гуманітарного права та права прав людини виникають певні проблеми, зокрема такі, як відсутність належної фіксації здійснення правопорушень, недосконалість національного законодавства та відсутність юридичного закріплення стану війни на сході України.

Зазначено, що збройні конфлікти на міжнародній арені – явище часте і, на жаль, дуже пагубне. У таких умовах страждають не лише комбатанти, а й цивільне населення. Найпоширенішими порушеннями є незаконні місця несвободи, що створюються в результаті збройного конфлікту, сексуальне насильство, що пов'язане з конфліктом на сході України, залучення дітей до збройних формувань, зникнення осіб безвісти внаслідок збройного конфлікту, обстріли медичних установ у зоні збройного конфлікту, обмеження свободи пересування, недотримання права на соціальний захист осіб, що мешкають на тимчасово невідконтрольній території України, вплив війни на стан дотримання соціально-економічних прав мешканців у зоні збройного конфлікту.

У статті проаналізовано механізми захисту прав людини як у міжнародній, так і в українській практиці. Значну увагу приділено судовій практиці у справах щодо захисту прав жертв правопорушень у збройних конфліктах.

Зроблено висновки, що найефективніший спосіб захисту прав людини в міжнародних конфліктах – це втручання міжнародних судових органів. Проблемою захисту прав людини в міжнародних конфліктах найчастіше є те, що справи не доходять до належної інстанції. Чимало фактів правопорушень замовчуються і не фіксуються, а тому жертви воєнних злочинів залишаються без належного захисту. Однак у практиці Європейського суду з прав людини є кейси, які вказують на справедливий і належний судовий захист, де винним за порушення прав людини у збройному конфлікті виносили вирок із покаранням у вигляді позбавлення волі чи виплати компенсацій жертві.

Ключові слова: права людини, Європейський суд із прав людини, збройний конфлікт, захист прав людини, міжнародні акти.

The article is devoted to human rights in the Russian-Ukrainian confrontation. It has been proved that in the implementation of the norms of international humanitarian law and human rights law arise certain problems, such as the lack of proper recording of the commission of offenses, the imperfection of national legislation and the lack of legal confirmation of the state of war in the East of Ukraine.

It is noted that the armed conflicts in the international arena are frequent and, unfortunately, very pernicious. In such conditions, not only the combatants but also the civilian population suffer. The most common violations are illegal places of detention created as a result of an armed conflict; sexual violence related to the conflict in eastern Ukraine; involving children in armed groups; the disappearance of persons without a trace as a result of the armed conflict; shelling of medical institutions in the zone of armed conflict; restriction of freedom of movement; non-observance of the right to social protection of persons living in the temporarily uncontrolled territory of Ukraine; the impact of war on the state of observance of the socio-economic rights of residents in the zone of armed conflict.

The article analyzes the mechanisms of protection of human rights both in international practice and in Ukrainian are analyzed. Considerable attention is paid to the judicial practice in cases of protection of the rights of victims of offenses in armed conflicts.

It is concluded that the most effective way to protect human rights is through international judicial bodies. The problem of protecting human rights in international conflicts is that cases do not reach the proper instance. Many facts of offenses are hushed up and not recorded, and therefore victims of war crimes are left without adequate protection. However, in the practice of the European Court of Human Rights, there are cases that indicate fair and proper judicial protection, where the perpetrators of human rights violations in an armed conflict were sentenced with a sentence of imprisonment or compensation to the victim.

Key words: human rights, European Court of Human Rights, armed conflict, protection of human rights, international acts.

Події, що відбуваються в Україні, особливо останніми роками, дають змогу розуміти та проаналізувати існування та характеристику порушень прав людини в збройних конфліктах. За часів незалежності України не було ще ситуації, коли одна держава посягала на територіальну цілісність України і при тому було застосовано збройну агресію. Тобто фактично лише з кінця 2013 року можемо говорити про масові порушення прав людини на території України, що зумовлені збройним конфліктом, наслідком якого є тимчасова окупація території України.

Збройний конфлікт, що розгортається на сході України вже восьмий рік, спричинив чимало кейсів щодо порушення прав людини, адже під час використання зброї завжди стоїть питання про можливість чи неможливість реалізації таких прав, як право на життя, право на здоров'я, право на медичне забезпечення, можливість працювати і заробляти собі на проживання та захист права власності. Аналізуючи найгучніші справи, можна дійти висновку, що незважаючи

на існування сотні норм щодо недопустимості порушень прав людини в збройному конфлікті, війна диктує свої правила і призводить до жахливих наслідків.

В юридичній літературі тему захисту прав людини під час збройних конфліктів досліджували М. Гнатовський, М. Грушко, В. Ляковський, С. Денисенко, І. Назарчук, С. Івасик, Н. Лесько, А. Станко та інші.

Грунтовне дослідження та опис основних порушень прав людини, що мали місце на сході України із 2014 року, зробила Коаліція «Справедливість заради миру на Донбасі». Це дослідження Коаліція готувала для подання до Ради ООН із прав людини у 2017 році. Серед найпоширеніших проблем, що стосуються цього збройного конфлікту, – незаконні місця несвободи, що створюються в результаті збройного конфлікту, сексуальне насильство, що пов'язане з конфліктом на сході України, залучення дітей до збройних формувань, зникнення осіб безвісти внаслідок збройного конфлікту, обстріли медичних уста-

нов у зоні збройного конфлікту, обмеження свободи пересування в межах Донецької та Луганської областей внаслідок конфлікту, недотримання права на соціальний захист осіб, що мешкають на тимчасово непідконтрольній території України, вплив війни на стан дотримання соціально-економічних прав мешканців шахтарських міст і селищ у зоні збройного конфлікту [1]. Усі вищеописані проблеми пов'язані з порушенням права людини на життя, заборону катування, яка, до речі, мала б бути абсолютною і не застосовуватись до людей навіть у військовий час, а також заборона примусової праці, особливо дитячої.

Незаконні місця несвободи та їх умови детально описані в праці Коаліції громадських організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі» «Ті, що пережили пекло». У книзі описані свідчення жертв, які перебували в незаконних місцях несвободи на Донбасі. Таких місць станом на 2015 рік налічувалось 79. Найчастіше це були будівлі правоохоронних органів, приміщення підприємств та закладів харчування, адміністративні будівлі органів місцевого самоврядування [2, с. 24]. Зі свідчень затриманих стає зрозуміло, що умови тримання осіб у цих місцях є нелюдськими: часто без доступу до їжі та води, без медичної допомоги, без дотримання мінімальних гігієнічних умов та достатнього простору [2, с. 56]. Усі ці фактори свідчать про порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ, Конвенція), яка забороняє жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання [3].

Окреме питання для обговорення – порушення прав військовополонених. По суті, Женевські конвенції регулюють те, як мають поводитися із військовополоненими в умовах збройного конфлікту, однак у ситуації з російсько-українським конфліктом виникають певні проблеми в нормативному забезпеченні прав військовополонених. Справа в тому, що фактично конфлікт не визнаний війною. Вчений секретар Української асоціації міжнародного права Р. Єделев вказує: «Женевські конвенції 1949 року діють також у випадку окупації частини території держави – навіть якщо ця окупація не натрапляє на жоден збройний спротив». Однак водночас у своєму інтерв'ю для «Радіо Сковорода» він вказує, що на практиці норми Женевських конвенцій часто ігноруються та порушуються. Якщо, до прикладу, пригадати ситуацію із захопленими українськими моряками, то тут, як вказує Р. Єделев, основним порушенням було порушення права на справедливе та належне судове розслідування [4].

Дослідники вважають, що головною проблемою, яка не дозволяє забезпечити належний захист прав військовополонених, є те, що юридично в Україні не введений стан війни. Це не дає змоги фактично притягнути Росію чи її окремих громадян до відповідальності, а також називати військовополонених відповідним терміном [5, с. 120]. Україна ж, навпаки, визнає себе учасником міжнародного збройного конфлікту, про що свідчать згадки, зокрема, в таких нормативних документах, як Постанова від 21 травня 2015 року № 462-VIII «Про Заяву ВРУ “Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод”», Законі «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [6]. Інше порушення, що часто зустрічається під час збройних конфліктів, – сексуальне насильство. Саме місця несвободи найчастіше є і місцями скоєння такого злочину [1].

Одна із найгостріших та найжахливіших проблем у збройному конфлікті на Донбасі – залучення/вербування дітей до збройних формувань. Основною причиною такого явища професор Н. Крестовська вважає необізнаність і дітей, і дорослих щодо норм міжнародного гуманітарного права та ювенального законодавства України, які забороняють залучати дітей до будь-яких видів

військової активності, в тому числі і до допоміжної роботи (наприклад, доставляння боєприпасів, пошти, або харчів на лінію зіткнення, участь у будівництві оборонних споруд тощо), і до навчальної (тренування зі зброєю). Також до причин залучення дітей до конфлікту належать скрутне матеріальне становище та відновлення окупаційною владою радянських зразків та мілітаристського виховання дітей та молоді на окупованій частині Донецької та Луганської областей [7].

Дослідження Коаліції громадських організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі» свідчать про те, що діти і опосередковано, і безпосередньо брали участь у військових діях. Так, неповнолітніх та малолітніх дітей залучали до несення служби зі зброєю на блокпостах як бійців, виконання ролі охоронців, посильних, секретарів, тилового забезпечення (наприклад, робота на кухні). Зафіксовані окремі випадки сексуальної експлуатації дітей. Крім того, на сході України активізувались молодіжні та юнацькі військово-патріотичні рухи. Там діти (в середньому віком від 10 до 17 років) проходять строюву, вогневу, медичну підготовку, опановують тактику ведення бою, рукопашний бій тощо [1].

У 2016 році в Україні було зроблено важливий крок щодо захисту прав дітей в умовах сучасного збройного конфлікту на сході – прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми». Цим нормативним актом вдосконалено процедуру прийняття рішень щодо захисту прав дитини за місцем її проживання, а також щодо підтримки сімей із дітьми, які постраждали внаслідок збройного конфлікту. Норми цього закону також забороняють будь-яку участь дітей у воєнних діях [8]. Фактично цей закон наближає законодавство України до Конвенції з прав дитини ООН. І хоча законодавство України суворо забороняє участь дітей у збройних конфліктах, це не змінює достеменно ситуацію на сході України.

Крім того, в рамках збройного конфлікту здійснюються й інші порушення, які жахають жорстокістю та нелюдським ставленням. Ось кілька прикладів, які виділила дослідниця А. Станко із 18-ї доповіді Місії ООН з прав людини: 1) нестача води (наприклад, у зв'язку з нестабільною ситуацією в регіоні Донецька фільтрувальна станція через обстріли змушена була зупинити свої потужності); 2) безкарність організаторів вбивств цивільного населення; 3) насильницькі зникнення осіб (наприклад, у 2017 році у Бахмуті підрозділи поліції вивезли двох чоловіків у невідоме місце за межі міста, де застосували до них насильство, щоб провести допит та отримати необхідну інформацію); 4) катування, здійснювані органами СБУ та представниками ДНР (відомий випадок, коли активіста Антимайдану затримали п'ятнадцять озброєних осіб, які знущалися над затриманим); 5) неефективний правовий захист жертв збройного конфлікту; 6) невилплата пенсій (як відомо, чимало осіб не отримують пенсії ще з 2017 року, оскільки не зареєстровані як внутрішньо переміщені особи) [9].

Окреме питання для обговорення – порушення прав кримських татар на окупованому півострові. Про численні правопорушення щодо них розповідав член Меджлісу кримськотатарського народу, голова Кримськотатарського ресурсного центру Е. Барієв на онлайн-брифінгу у 2020 році. Найбільш поширені серед них – затримання, допити та обшуки. Детальне дослідження щодо таких правопорушень проводив Кримськотатарський ресурсний центр. Вони вказують також на такі порушення, як порушення права на справедливий суд, на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, а також дослідники зафіксували випадки етапування політв'язнів за межі Криму [10].

Професор М. Гнатовський вказує, що однією з проблем, які не дають змоги реалізовувати норми

міжнародного гуманітарного права в Україні, є недосконалість національного законодавства. Зокрема, він виділив певні недосконалості в Кримінальному кодексі України. Так, ст. 438 передбачає притягнення до відповідальності за певні воєнні злочини. Однак дослідник вважає, що цій статті бракує деталізованості, адже в ній вжито лише загальне значення «порушення законів та звичаїв війни». Він вказує, що станом на сьогодні в Україні немає цілісної моделі розслідування та узгодженої системи притягнення до відповідальності за такі злочини [11, с. 14–18].

Українська Гельсінська спілка з прав людини у своїх матеріалах зазначає, що проблемою забезпечення захисту прав людини на окупованих територіях є те, що факти порушень прав людини не документуються належним чином. Спеціально створеної інституції для цього також немає. Моніторинг та фіксацію порушень прав людини на сході України здійснюють як міжнародні організації (Моніторингова місія ООН із прав людини, Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні), так і громадські ініціативи, а також Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ та прокуратура. Складним є питання уніфікації досліджень цих державних та недержавних структур [12].

Щодо справ, які фіксують порушення прав людини під час окупації українських земель, то варто розпочати зі скарг, які Україна подала проти Росії до ЄСПЛ. Заяви були подані за кількома статтями, включаючи ст. 2 (право на життя), ст. 3 (заборона тортур і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження), ст. 5 (право на свободу і безпеку), ст. 6 (право на справедливий судовий розгляд) ЄКПЛ. Так, у заяві Україна вказувала на вбивства, катування та інші види жорсткого поводження з боку російських збройних сил щодо українських військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів і цивільних осіб, перешкоджання роботі журналістів, а також дискримінацію щодо кримських татар. Уряд України стверджує, що проведення нового кордону між Кримом і Україною призвело до обмеження свободи громадян України. Суд застосував до цієї справи Правило 39 Регламенту Суду (тимчасові заходи). Це закликала Російську Федерацію і Україну утримуватися від заходів, зокрема військових дій, які можуть привести до порушень прав цивільного населення [13]. Важливим кроком для зрушення вперед цієї справи було також визнання її прийнятності. Це означає, що ЄСПЛ визнав, що Україна подала достатню кількість доказів того, що Росія здійснює контроль над АР Крим, що на сході України відбуваються незаконні затримання осіб, жорстоке поводження з ними, примусове насадження російського громадянства, обшуки приватної власності та ще низка інших правопорушень [14]. Окрім цієї справи, на етапі розгляду в суді перебувають ще інші справи: стосовно затримання і переслідування громадян України за різними кримінальними звинуваченнями; військово-морського інциденту, що стався в Керченській протоці в листопаді 2018 року, в результаті якого були захоплені три кораблі Військово-морських сил України та їхні екіпажі [15].

Незважаючи на те, що правопорушення в умовах збройного конфлікту є досить частим явищем, здебільшого вони залишаються нерозслідуваними та некараними. Це неодноразово виявляють організації громадянського суспільства та Моніторингова місія ООН із прав людини в Україні [11, с. 21].

У приклад можна привести справу «Половинко та інші проти України і Росії» («Case of Polovynko and three other

applicants v. Ukraine and Russia») (Заява № 52061/14), в якій згадувалось про незаконні місця несвободи, що створюються в результаті збройного конфлікту, Однак, за бажанням самих заявників не продовжувати провадження в Суді і їхньої відмови передавати ці справи на його розгляд, ЄСПЛ ухвалив рішення про вилучення цих справ зі свого реєстру [16]. А отже, за порушення, згадані в цій справі, ніхто відповідальності не поніс та злочини залишились безкарними [17].

Негативною є і практика покарань в Україні за сексуальне насильство в місцях несвободи. Національні засоби захисту працюють недосконало, оскільки дані свідчать, що розслідування злочинів є неефективними та рідко приводять до покарання винних. У листі військової прокуратури сил АТО від 17.02.2017 р. № 10-86-17 на інформаційний запит Східноукраїнського центру громадських ініціатив йдеться про те, що «протягом 2015 року розслідувались два кримінальні провадження щодо військовослужбовців за статтею 152 (звальтування) Кримінального кодексу України. У зв'язку зі встановленням відсутності в діях складу злочину обидва кримінальні провадження було закрито. А 2016 року не було розпочато жодного кримінального провадження» [1]. А порушень такого характеру станом на 2017 рік налічувалось аж 206.

Однак дослідник М. Гнатівський все ж виділив ті епізодичні випадки, коли національні суди притягували до відповідальності винних за вчинення правопорушень на сході України. Першою є справа щодо роти Торнадо. Це була добровольча рота патрульної міліції особливого призначення, створеної у структурі МВС України. Щодо представників цієї роти розпочато кримінальне провадження. Стверджується, що вони катували та жорстоко поводитись із цивільними особами, які перебували у незаконних місцях несвободи. Такі дії вони здійснювали щодо понад 10 осіб. Станом на сьогодні усі підозрювані знаходяться під вартою, а щодо обставин справи досі ведеться розслідування. Серед показових кейсів в Україні є також справа про вбивство Олександра Агафопова. Стверджується, що він помер унаслідок тілесних ушкоджень, завданих представниками СБУ. Однак нині щодо обставин справи теж ведеться розслідування [11, с. 20–21]. Отже, в контексті порушення міжнародного гуманітарного права злочини, що скоюються на сході України, нині залишаються безкарними.

Стан справ із захистом прав жертв російсько-українського конфлікту не зовсім позитивний. Станом на сьогодні в ЄСПЛ розглядається чимало справ щодо порушення прав людини в цьому протистоянні, що свідчить про численні порушення. Окрім цього, велика частина порушень навіть не фіксується, оскільки відсутні належні інструменти для цього. Якщо говорити про ефективність того захисту, який є нині, то, швидше за все, він не є ефективним, оскільки чимало справ закриваються, а винних за правопорушення не притягують до відповідальності. Знову ж таки тут відіграє роль і недостатнє фіксування правопорушень.

Отже, система захисту прав людини під час збройних конфліктів потребує вдосконалення. Зокрема, варто узгодити національне законодавство з міжнародними актами, створити реєстр порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях України, переглянути умови тримання осіб у місцях несвободи та узгодити їх із міжнародними актами, покращити механізм виконання рішень ЄСПЛ, які винесені щодо України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коаліція «Справедливість заради миру на Донбасі». Подання для третього циклу універсального періодичного огляду. 2017. Веб-сайт *Правозахисної організації Справедливість заради миру на Донбасі*. URL: https://jfp.org.ua/system/reports/files/104/uk/UPR_ua-p.pdf (дата звернення: 10.10.2021).
2. Коаліція громадських організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі». Ті, що пережили пекло: свідчення жертв про місця незаконних ув'язнень на Донбасі. Київ : ЦП Компринт, 2015. 84 с.
3. Про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція від 4 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.

4. Назарчук І. «Право Женеви» і порушення його Росією на окупованих територіях Донбасу і в Криму (перша частина). *Радіо Сковорода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30103168.html> (дата звернення: 10.10.2020).
5. Блістів Т.І. Нормативно-правове забезпечення в Україні питання утримання та поведження з військовополоненими та інтернованими особами в особливий період. *Інформація і право*. 2018. № 2(25). С. 117–123.
6. Івасик С. Військовополонені: заручники права та політики. *Українська правда*. 2016. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2016/09/4/7119178/> (дата звернення: 03.05.2021).
7. Крестовська Н.М. Дитина і зброя: історико-правові аспекти. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*: збірник наук. праць Вип. 1. С. 170–180. URL: <http://international-relations.knukim.edu.ua/issue/view/8067/4153> (дата звернення 30.08.2021).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми: Закон України від 26 січня 2016 р. № 936-VIII. *База даних «Законодавство України» ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/936-19#Text> (дата звернення: 15.10.2021).
9. Станко А. Вбивства, тортури і проблеми з водою — доповідь ООН про порушення прав людини на сході України. 2017. URL: <https://hromadske.ua/posts/dopovid-oon-pro-porushennya-prav-lyudini-na-shodi-ukraini> (дата звернення: 14.10.2021).
10. Порушення прав людини в окупованому Криму: дані ресурсного центру. *Українформ*. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3142491-porushennya-prav-ludini-v-okupovanomu-krimu-dani-resursnogo-centru.html> (дата звернення: 16.10.2021).
11. Гнатівський М.М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні: застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини. *USAID/УКРАЇНА*. 2017. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Report_Respect-for-HR-in-Conflict_Gnatovsky_UKR.pdf (дата звернення: 10.10.2021).
12. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Питання та пропозиції до держави щодо документування фактів та використання даних щодо порушень прав людини в результаті збройного конфлікту та окупації. 2020. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/pytannia-ta-propozytsii-do-derzhavy-shchodo-dokumentuvannia-faktiv-ta-vykorystannia-danykh-shchodo-porushen-prav-liudyny-v-rezul-tati-zbroynoho-konfliktu-ta-okupatsii/> (дата звернення: 18.10.2021).
13. Forthcoming Grand Chamber ruling in the case *Ukraine v. Russia (re Crimea)*: Pres Release. European Court of Human Rights. 2021. URL: [file:///C:/Users/1/Downloads/Forthcoming%20Grand%20Chamber%20ruling%20in%20the%20case%20Ukraine%20v.%20Russia%20\(re%20Crimea\).pdf](file:///C:/Users/1/Downloads/Forthcoming%20Grand%20Chamber%20ruling%20in%20the%20case%20Ukraine%20v.%20Russia%20(re%20Crimea).pdf) (дата звернення: 04.10.2021).
14. Денис Малюська: ЄСПЛ опублікував рішення щодо прийнятності справи «Україна проти Росії (щодо Криму)». *Прес-центр Міністерства юстиції України*. 2021. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/denis-malyuska-espl-opublikuvav-rishennya-schodo-priynatnosti-spravi-ukraina-proti-rosii-schodo-krimu> (дата звернення: 10.10.2021).
15. Armed conflicts: Press Unit. European Court of Human Rights. 2020. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Armed_conflicts_ENG.pdf (дата звернення: 04.10.2021).
16. *Case of Polovynko and three other applicants v. Ukraine and Russia (Application No. 52061/14)*: European Court of Human Rights, 28 July 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-165564&filename=POLOVYNKO%20AND%20OTHERS%20v.%20UKRAINE%20AND%20RUSSIA.pdf&logEvent> (дата звернення: 07.10.2021).
17. ЄСПЛ виніс перші рішення у справах щодо порушення прав людини у зв'язку з подіями на Донбасі. *Бориспільський міськрайонний суд Київської області*. 2016. URL: <https://br.ko.court.gov.ua/sud1005/pres-centr/news/286372/> (дата звернення: 12.10.2021).